

Sygn. akt V CSK 561/17

POSTANOWIENIE

Dnia 21 września 2018 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Paweł Grzegorzcyk (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Monika Koba

SSN Krzysztof Strzelczyk

Protokolant Barbara Kryszkiewicz

w sprawie z powództwa D. B.

przeciwko Międzyzakładowej Organizacji Związkowej (...) z siedzibą w W.

o ustalenie,

po rozpoznaniu na rozprawie w Izbie Cywilnej w dniu 21 września 2018 r.,

skargi kasacyjnej powódki

od postanowienia Sądu Apelacyjnego w (...)

z dnia 28 lutego 2017 r., sygn. akt I ACz (...),

uchyla zaskarżone postanowienie i poprzedzające je postanowienie Sądu Okręgowego w Ś. z dnia 6 grudnia 2016 r., sygn. akt I C (...) oraz przekazuje sprawę temu Sądowi do rozpoznania i rozstrzygnięcia o kosztach postępowania kasacyjnego, w tym kosztach nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej powódce z urzędu w postępowaniu kasacyjnym.

UZASADNIENIE

Postanowieniem z dnia 6 grudnia 2016 r. Sąd Okręgowy w Ś. odrzucił pozew D. B. przeciwko Międzyzakładowej Organizacji (...) w W. o ustalenie stosunku prawnego z powodu niedopuszczalności drogi sądowej (art. 199 § 1 pkt 1 k.p.c.).

Sąd uznał, że ocena zasadności żądania powódki, opartego o przepis art. 189 k.p.c., sprowadzałaby się do oceny skuteczności podjętej w dniu 19 stycznia

2010 r. przez Komisję Międzyzakładową (...) decyzji o skreśleniu powódki z listy członków związku z powodu nieopłacania składek. Ze względu na szeroką autonomię związków zawodowych i ich szczególną pozycję prawną gwarantowaną przepisami prawa krajowego i międzynarodowego, zdaniem Sądu, żądanie ustalenia, czy powódka jest członkiem związku zawodowego, a co za tym idzie zbadania zasadności decyzji organu związku zawodowego, dotyczącej skreślenia jej z listy członków, nie jest sprawą cywilną.

Sąd wywiódł, że zgodność działalności związku zawodowego ze statutem nie podlega ocenie sądu, który nie może ingerować w wewnętrzne sprawy związku zawodowego. Podkreślił, że zasada wolności związkowej i niezależności związków zawodowych od pracodawców, administracji państwowej, samorządu terytorialnego oraz od innych organów znalazła wyraz w art. 12 Konstytucji RP i art. 3 Konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy nr 87 z dnia 9 lipca 1948 r. dotyczącej wolności związkowej i ochrony praw związkowych (Dz. U. z 1958 r., nr 29, poz. 125, dalej - „Konwencja MOP nr 87”). W art. 3 Konwencji MOP nr 87 stwierdza się, że organizacje pracowników i pracodawców mają prawo opracowywania swoich statutów i regulaminów wewnętrznych, swobodnego wybierania swych przedstawicieli, powoływania swego zarządu, działalności oraz układania swego programu działania. Władze publiczne powinny powstrzymać się od wszelkiej ingerencji, która by ograniczała to prawo, lub przeszkadzała w jego wykonywaniu zgodnie z prawem.

Reguły te zostały skonkretyzowane w art. 1 ustawy z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych (jedn. tekst: Dz. U. z 2015 r., poz. 1881 ze zm., dalej - „u.z.z.”). Swoboda podejmowania decyzji w zakresie prowadzonej działalności przez statutowe organy związku zawodowego dotyczy w szczególności spraw wewnątrzorganizacyjnych, co wyrażają art. 9 i 10 u.z.z. Możliwość wniesienia powództwa dotyczącego ustalenia stosunku członkostwa w związku zawodowym nie została przewidziana w ustawie o związkach zawodowych, nie wynika ona również z żadnego innego przepisu, toteż sprawy takiej nie można także uznać za sprawę cywilną w znaczeniu formalnym.

W ocenie Sądu, w orzecznictwie sądów pracy dopuszcza się możliwość podniesienia w sprawie między pracownikiem a pracodawcą zarzutu naruszenia przez związek zawodowy statutu lub uchwał statutowych organów związku. Podnoszona przez powódkę kwestia reprezentowania jej praw w sporze z pracodawcą mogłaby podlegać ocenie w takim procesie, nie może jednak stanowić podstawy wytoczenia powództwa o ustalenie. Ingerencja sądu w sprawy wewnętrzne związku zawodowego jest możliwa jedynie w przypadkach określonych ustawą, w szczególności w art. 36 u.z.z.

Powódka w pozwie odniosła się jedynie do jej praw i obowiązków jako członka związku zawodowego, a tak sformułowane żądanie, nie dotyczące zasadności zarzutów karnych ani wolności konstytucyjnych jednostki, nie mieści się w pojęciu sprawy w rozumieniu art. 45 ust. 1 Konstytucji RP.

Na skutek zażalenia powódki, postanowieniem z dnia 28 lutego 2017 r. Sąd drugiej instancji - Sąd Apelacyjny w (...) oddalił zażalenie.

Sąd wskazał, że droga sądowa jest dopuszczalna, jeżeli sprawa poddana sądowi pod rozstrzygnięcie ma charakter sprawy cywilnej w znaczeniu materialnym, a także, gdy została poddana pod rozstrzygnięcie sądowi powszechnemu w postępowaniu cywilnym, mocą przepisu szczególnego. Ocena, czy sprawa jest sprawą cywilną, zależy od przedmiotu procesu, a więc od przedstawionego pod osąd roszczenia oraz stanu faktycznego sprawy.

Powódka, powołując się na art. 189 k.p.c., żądała ustalenia stosunku członkostwa. Do oceny jej roszczenia niezbędne było zatem rozważenie skuteczności decyzji Komisji Międzyzakładowej (...) w W. o skreśleniu z listy członków. Postanowienie art. 3 Konwencji MOP nr 87 oraz art. 1, art. 9 i art. 10 u.z.z. gwarantują związkom zawodowym samorządność i niezależność w działalności statutowej od pracodawców, administracji państwowej i samorządu terytorialnego oraz od innych organizacji. Ponadto, związki zawodowe mają zagwarantowane ustawowo prawo do swobodnego określenia swoich statutów i uchwał, a tym samym struktur organizacyjnych oraz zasad członkostwa w nich. Związki zawodowe mogą zatem, w ocenie Sądu Apelacyjnego, swobodnie ustalać warunki członkostwa, wymagane formalności, składki i kryteria naboru, jak zawód

lub zajęcie przyszłego członka. Pracownik ma prawo przystąpienia do związku zawodowego, ale związek ma możliwość korzystania ze swobody doboru członków - w zgodzie z zasadami ustanowionymi w jego statucie. Zarówno merytoryczna, jak i formalna prawidłowość podejmowania decyzji przez organy związków zawodowych na podstawie statutu związku nie podlega badaniu w postępowaniu sądowym.

Zdaniem Sądu, kontrola sądowa działalności związków zawodowych została ograniczona wolą ustawodawcy do etapu rejestracji związku, treści jego statutu oraz zmian statutu (art. 14 - 18 i art. 36 u.z.z.). Związki zawodowe mogą być wprawdzie stroną stosunków cywilnoprawnych, z których wynikają prawa podmiotowe podlegające ochronie w postępowaniu cywilnym, ale do takich stosunków nie zalicza się organizacyjnych relacji o charakterze wewnętrznym. W tym obszarze związki zawodowe są samorządne i niezależne, zatem niniejsza sprawa, której przedmiotem jest istnienie stosunku członkostwa w pozwanym związku zawodowym, nie jest sprawą cywilną w znaczeniu materialnym ani formalnym. Jediną dostępną dla powódki drogą do rozstrzygnięcia kwestii członkostwa pozostaje zatem droga wewnątrzorganizacyjna.

Postanowienie Sądu Apelacyjnego, w części oddalającej zażalenie, zaskarżyła skargą kasacyjną powódka, zarzucając naruszenie art. 1 k.p.c. w związku z art. 189 k.p.c. Na tej podstawie wniosła o jego uchylenie w zaskarżonej części i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania Sądowi Apelacyjnemu w (...).

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Zarzuty skargi kasacyjnej sprowadzały się do twierdzenia, że Sąd Apelacyjny błędnie ocenił, iż żądanie powódki zmierzające do ustalenia istnienia stosunku prawnego członkostwa w pozwanym zrzeszeniu nie stanowi sprawy cywilnej, podczas gdy deklaratoryjny charakter powództwa o ustalenie przesądza o cywilnym charakterze sporu w rozumieniu kodeksu postępowania cywilnego. Nie można także, w ocenie powódki, zgodzić się ze stanowiskiem, że swobody i autonomia przysługująca związkom zawodowym wyłączają możliwość sądowej weryfikacji faktów płynących z relacji między organizacjami pracowników i osobami fizycznymi.

Punktem wyjścia do oceny dopuszczalności drogi sądowej jest kategoria spraw cywilnych w znaczeniu materialnym i formalnym (art. 1 k.p.c.). Kwalifikacja sprawy jako cywilnej w rozumieniu art. 1 k.p.c. przesądza o dopuszczalności drogi sądowej, chyba że sprawa ta została z mocy ustawy przekazana do właściwości innych sądów aniżeli sądy powszechne. Konieczność uwzględnienia konstytucyjnych i międzynarodowych standardów dostępu do sądu powoduje jednak, że pojęcie sprawy cywilnej w rozumieniu art. 1 k.p.c. nie stanowi *de lege lata* jedyne wykładnika dopuszczalności drogi sądowej. W świetle utrwalonego orzecznictwa Sądu Najwyższego, rozpoznaniu w postępowaniu cywilnym podlegać mogą również sprawy pozbawione cywilnego charakteru w ujęciu materialnym lub formalnym, jeżeli konieczność zapewnienia dostępu do sądu wynika z art. 45 ust. 1 Konstytucji RP (por. postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 21 maja 2003 r., III CK 53/02, OSNC 2003, nr 2, poz. 31, i z dnia 19 grudnia 2003 r., III CK 319/03, OSNC 2005, nr 2, poz. 31).

W zgodzie z tymi dyrektywami odrzucenie pozwu z powodu niedopuszczalności drogi sądowej może zatem nastąpić w dwóch przypadkach. Po pierwsze, gdy przedstawiona pod osąd sprawa nie mieści się w pojęciu „sprawy” w rozumieniu art. 45 ust. 1 Konstytucji RP, względnie - wyjątkowo - zastrzeżone w tym przepisie gwarancje podlegają wyłączeniu bezpośrednio na podstawie postanowień Konstytucji RP (por. art. 77 ust. 2 Konstytucji RP). Po drugie, jeżeli sprawa została powierzona kompetencji innych sądów aniżeli sądy powszechne i Sąd Najwyższy (por. art. 177 ust. 1 Konstytucji) i jednocześnie nie zachodzą okoliczności uzasadniające zastosowanie art. 199¹ lub art. 464 § 1 k.p.c. (por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12 maja 2016 r., IV CSK 529/15, OSNC 2017, nr 3, poz. 35).

Powódka zwróciła się z żądaniem ustalenia stosunku członkostwa, wskazując na wątpliwości co do skuteczności skreślenia jej z listy członków, którego przyczyną miało być niepłacenie składek. Zgodnie z art. 1 ust. 1 u.z.z. związek zawodowy jest dobrowolną i samorządną organizacją ludzi pracy, powołaną do obrony ich praw, interesów zawodowych i socjalnych. Związkowi zawodowemu i jego jednostkom organizacyjnym wskazanym w statucie przysługuje osobowość prawna (art. 15 ust. 1 u.z.z.).

Mając na względzie sposób powstania (art. 12 i n. u.z.z.) i charakter, związek zawodowy jest osobą prawną prawa prywatnego typu korporacyjnego. Dla podmiotów takich charakterystyczne jest istnienie więzi prawnych między członkami a zrzeszeniem, powstających z chwilą uzyskania członkostwa i regulujących relacje między korporacją i jej organami a jej członkami. Do osób tego typu należą także - obok spółdzielni, związków zawodowych i partii politycznych - między innymi stowarzyszenia (art. 17 ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. - Prawo o stowarzyszeniach, jedn. tekst: Dz. U. 2017 r., poz. 210, dalej - „pr. stow.”), które na równi ze związkami zawodowymi zostały wymienione w art. 12 Konstytucji RP, statuującym zasadę społeczeństwa obywatelskiego. Zgodnie z art. 2 ust. 1 pr. stow. stowarzyszenie jest dobrowolnym, samorządnym i trwałym zrzeszeniem o celach niezarobkowych.

Za utrwalone w judykaturze Sądu Najwyższego, przy aprobacie doktryny, należało uznać stanowisko, że stosunek prawny członkostwa w stowarzyszeniu podlega ochronie sądowej w postępowaniu cywilnym. W ocenie Sądu Najwyższego, nawiązanie członkostwa w stowarzyszeniu prowadzi do powstania stosunku prawnego, który należy kwalifikować jako stosunek z zakresu prawa cywilnego w rozumieniu art. 1 k.p.c., stanowiący źródło cywilnych praw podmiotowych. Okoliczność, że ustawa - Prawo o stowarzyszeniach, odmiennie niż przepisy kodeksu spółek handlowych (art. 249, art. 252, art. 422 i art. 425 k.s.h.) lub ustawy z dnia 16 września 1982 r. - Prawo spółdzielcze (jedn. tekst: Dz. U. z 2017 r., poz. 1560 ze zm., por. art. 24 § 6 i art. 42 tego aktu), nie zawiera wyraźnych przepisów pozwalających kwestionować uchwały organów stowarzyszenia, nie oznacza, że członkowi stowarzyszenia nie przysługuje ochrona sądowa, gdy uchwała zmierza do unicestwienia stosunku jego członkostwa (por. uchwały Sądu Najwyższego z dnia 6 stycznia 2005 r., III CZP 75/04, OSNC 2005, nr 11, poz. 188 i z dnia 20 października 2015 r., III CZP 27/15, OSNC 2016, nr 3, poz. 31 oraz wyroki Sądu Najwyższego z dnia 28 listopada 2008 r., V CSK 278/08, niepubl., z dnia 24 czerwca 2009 r., I CSK 535/08, niepubl., i z dnia 17 marca 2016 r., II CSK 182/15, niepubl.).

Pogląd ten należy odnieść również do sytuacji, w której członek związku zawodowego występuje z żądaniem ustalenia stosunku prawnego w celu ochrony

swojego członkostwa w związku. Zarówno stowarzyszenie, jak i związek zawodowy są formami prawnymi, w ramach których następuje realizacja konstytucyjnej wolności zrzeszania się, z tym, że związek zawodowy wyróżnia się ze względu na szczególne zadania i cele związane z reprezentacją i ochroną osób wykonujących pracę zarobkową (por. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 czerwca 2015 r., K 1/13, OTK-A 2015, nr 6, poz. 80).

Podstawę funkcjonowania związku zawodowego stanowi statut (art. 35 k.c. w związku z art. 13 u.z.z.). Jakkolwiek charakter prawny statutów osób prawnych nie jest jednoznacznie ujmowany w piśmiennictwie, w judykaturze przeważa postrzeganie statutu jako umowy o szczególnych cechach, kreującej niezależną jednostkę organizacyjną i określającej zasady jej działania oraz relacje między tą jednostką a jej członkami (por. uchwały Sądu Najwyższego z dnia 15 października 1985 r., III CZP 40/85, OSNCP 1986, nr 6, poz. 86, z dnia 6 stycznia 2005 r., III CZP 75/04 i z dnia 11 maja 2005 r., III CZP 16/05, OSNC 2006, nr 3, poz. 49, oraz wyroki Sądu Najwyższego z dnia 8 kwietnia 2003 r., IV CKN 39/01, niepubl. i z dnia 25 lipca 2003 r., V CK 117/02, niepubl.). Członkostwo w związku zawodowym stanowi wiązkę uprawnień, do których należy m.in. prawo do traktowania przez organy związku zawodowego na równi z innymi członkami w sposób zgodny z postanowieniami statutu. Prawo to ma charakter prywatnoprawny i podlega ochronie sądowej, jeżeli - w ocenie członka związku - doszło do jego naruszenia, analogicznie jak w przypadku stowarzyszeń. Za otwarciem drogi sądowej w rozważanych przypadkach przemawia dodatkowo istotna rola związków zawodowych w sferze indywidualnych stosunków pracy, a w konsekwencji to, że członkostwo w organizacji związkowej może rzutować na sytuację prawną pracownika w relacji do pracodawcy (art. 30 u.z.z., art. 23² k.p., art. 38 k.p., art. 52 § 3 k.p.), a pośrednio na jego interesy majątkowe.

Do odmiennych wniosków nie skłania wyeksponowany w uzasadnieniu postanowienia Sądu Apelacyjnego argument związany z gwarantowaną na szczeblu międzynarodowym i krajowym szeroką autonomią związków zawodowych, konkretyzowaną przepisami ustawy o związkach zawodowych (art. 1, art. 9-10 u.z.z.).

Przepisy ustawy o związkach zawodowych gwarantują związkom zawodowym prawo swobodnego tworzenia struktur organizacyjnych i - między innymi – określania zasad członkostwa, w tym praw i obowiązków członków oraz nabywania i utraty członkostwa (art. 13 pkt 5 i 6 u.z.z.). Powinność poszanowania autonomii związku zawodowego w tych sferach nie oznacza jednak - podobnie, jak w przypadku stowarzyszeń, którym prawo również przyznaje organizacyjną autonomię w ramach ustanowionego przez nie statutu (art. 2 ust. 2 i art. 10 pr. stow.) - konieczności usunięcia *a priori* spod kognicji sądów sporów, które mogą powstać między członkami zrzeszenia, a związkiem zawodowym, na tle przewidzianych w statucie reguł pozbawienia lub utraty członkostwa i sposobu stosowania tych reguł przez związek zawodowy. Niezależność związku zawodowego nie może być także rozumiana jako możliwość niestosowania się w indywidualnych sprawach członków do postanowień przyjętego przez związek statutu. Nie zmienia ona wreszcie z istoty cywilnoprawnej natury sporu, którego przedmiotem jest stosunek członkostwa, skoro źródłem takiej kwalifikacji jest przedstawiony wcześniej charakter statutu i powstających na jego tle relacji między związkiem a jego członkami. Spostrzeżenie to, w świetle powołanych wcześniej uwarunkowań konstytucyjnych, przesądza o dopuszczalności drogi sądowej w niniejszej sprawie.

Stanowisko to nie koliduje także ze sposobem postrzegania autonomii zrzeszeń, w tym związków zawodowych, na tle art. 11 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (Dz. U. z 1993 r., nr 61, poz. 284, dalej - „EKPCz”). Konwencja gwarantuje w art. 11 nie tylko prawo przystępowania do zrzeszeń, lecz także swobodę zrzeszeń w przyjmowaniu i wykluczaniu członków, z uwzględnieniem wspólnych celów i przekonań, jakimi kieruje się konkretne zrzeszenie, a także kryteriów organizacyjnych, takich jak obowiązek opłacania składek członkowskich. Z drugiej strony, jak trafnie wskazuje się w piśmiennictwie, implikacją swobody zrzeszania się jest to, że nie tylko nikt nie powinien być zmuszany do przynależności do zrzeszenia, lecz także pozbawiony przynależności do zrzeszenia wbrew własnej woli, chyba że następuje ono zgodnie z postanowieniami statutu.

W świetle standardów strasburskich sprawy powstałe na tle przynależności do zrzeszenia są kwalifikowane w zasadzie jako dotyczące praw i obowiązków o cywilnym charakterze w rozumieniu art. 6 ust. 1 EKPCz (por. decyzję Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 6 stycznia 2011 r., nr 38110/08, *Georgios Sakellariopoulos przeciwko Grecji*). Stanowisko zakładające ogólne wyłączenie dopuszczalności drogi sądowej w tego rodzaju sporach wymagałoby zatem – pomijając względy wynikające z polskiego porządku konstytucyjnego - dostatecznego uzasadnienia w świetle art. 6 ust. 1 EKPCz, do czego brak argumentów. Przeciwnie, na tle art. 11 EKPCz przyjmuje się, że w celu zapewnienia efektywności prawa jednostki do zrzeszania się na państwie spoczywa powinność ochrony jednostki przed nadużywaniem przez związki zawodowe swojej pozycji, co może mieć miejsce m.in. w razie niezgodnego z prawem lub postanowieniami statutu pozbawienia członkostwa w związku (por. orzeczenia Komisji Praw Człowieka z dnia 13 maja 1985 r., nr 10550/83, *Ernest Dennis Cheall przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* i z dnia 1 września 1993 r., nr 21386/93, *National and Local Government Officers Association (NALGO) przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*). Postępowanie sądowe, prowadzone przed niezależnym organem i wyposażone w szerokie gwarancje procesowe, stanowi w tym zakresie najbardziej adekwatne forum. Władze publiczne nie mogą zatem co do zasady narzucić zrzeszeniu obowiązku przyjmowania członków, a także uniemożliwić wykluczenia ze związku osób niepodzielających idei leżących u jego podstaw lub postępujących sprzecznie z zasadami określonymi w statucie. Wykluczenie to powinno jednak respektować zasady określone w statucie, przy czym w razie sporu konieczne jest każdorazowo odpowiednie wyważenie kolidujących interesów związku zmierzającego do wykluczenia swego członka oraz interesu tej osoby w utrzymaniu członkostwa (por. wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 27 lutego 2007 r., nr 11002/05, *Associated Society of Locomotive Engineers & Firemen (ASLEF) przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*). Tego rodzaju ocena może być przeprowadzona jedynie w płaszczyźnie merytorycznego badania konkretnej sprawy, nie zaś dopuszczalności drogi sądowej.

W okolicznościach sprawy, w której wniesiono skargę kasacyjną, trzeba także podnieść, że wątpliwości wokół statusu powódki jako członka pozwanego

zrzeszenia nie łączyły się z oceną jej postawy w zestawieniu z celami związku zawodowego, lecz z prawidłowością opłacania składek zgodnie ze statutem i dochowaniem reguł statutowych przez pozwanego przy podejmowaniu decyzji o skreśleniu powódki z listy członków związku. Nie dotyczyły one również zagadnień związanych ze ściśle wewnętrzną sferą funkcjonowania związku, w tym obsadą jego władz, co mogłoby wymagać szczególnej wstrzeźliwości ze strony władz publicznych (por. odpowiednio postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12 maja 2016 r., IV CSK 529/15, OSNC 2017, nr 3, poz. 35, wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 września 2017 r., III CSK 241/16, niepubl. i wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 7 października 2014 r., I ACz 1584/14, niepubl.). W tym stanie rzeczy objęcie ochroną sądową stosunku członkostwa w związku, włącznie z poddaniem sądowej kontroli decyzji o wykluczeniu powódki ze związku, nie mogło być poczytywane jako nieproporcjonalna ingerencja w niezależność i samorządność związku zawodowego.

Z tych względów, na podstawie art. 398¹⁵ § 1 k.p.c., Sąd Najwyższy orzekł, jak w sentencji.

jw